

ДИСКУРС. ЛІНГВІСТИКА ТЕКСТУ

УДК 811.161.2: 81'373.422

Н. М. Бобух
Україна, Полтава

ЛЕКСИЧНІ ОПОЗИЦІЇ В ПОЕТИЧНИХ ТВОРАХ МАКСИМА РИЛЬСЬКОГО

У статті досліджено семантично протиставлювані лексеми як одну з форм художнього відображення навколишнього світу в поетичному ідіолекті Максима Рильського. Описано продуктивні в мовотворчості поета кількаступеневі опозиції, які дають змогу в часткових протиставленнях передати цілісний контрастний образ, а також функціонально-семантичні групи антонімів. Простежено полярну оцінність компонентів антонімічних пар (день – ніч, світлий – темний, рай – пекло), проаналізовано поетичні метафори, ґрунтовані на опозиціях.

У досліджуваних текстах зафіксовано оксиморонні синтагми й афористичні вислови з семантично протиставлюваними лексемами, які передають складність та суперечність об'єктивної дійсності.

Визначено, що опозиції й оксиморони в поетичних творах М. Рильського є засобом репрезентації контрастних предметів та явищ навколишнього світу, полярних емоцій і почуттів ліричного героя.

Ключові слова: антонімічна пара, антонімічно-синонімічна парадигма, оксиморонна синтагма, опозиція, паронімічна атракція, персоніфікований образ, поетична метафора, поетичний ідіолект, полярна оцінність.

В статье исследованы семантически противопоставляемые лексемы как одна из форм художественного отражения окружающего мира в поэтическом идиолекте Максима Рильского. Описаны продуктивные в произведениях поэта многоступенчатые оппозиции, которые дают

возможность в частных противопоставлениях передать целостный контрастный образ, а также функционально-семантические группы антонимов. Прослежена полярная оценочность компонентов антонимичных пар (день – ночь, светлый – темный, рай – ад), проанализированы поэтические метафоры, основанные на оппозициях.

В исследуемых текстах зафиксированы оксиморонные синтагмы и афористические выражения с семантически противопоставляемыми лексемами, которые передают сложность и противоречивость объективной действительности.

Определено, что оппозиции и оксимороны в поэтических произведениях М. Рылского являются средством репрезентации контрастных предметов и явлений окружающего мира, полярных эмоций и чувств лирического героя.

Ключевые слова: антонимичная пара, антонимично-синонимическая парадигма, оксиморонная синтагма, оппозиция, паронимическая аттракция, персонифицированный образ, поэтическая метафора, поэтический идиолект, полярная оценочность.

This article deals with semantically opposed lexemes as one of the ways of the world's reflection in Maksym Rylskyi's poetic vocabulary. Peculiar to the author's language productive graded oppositions which enable to convey integral contrasting images, as well as functional and semantic groups of oppositions are described. Polar estimation of components of antonymous pairs (day – night, light – dark, paradise – hell) is examined. Poetic metaphors grounded on oppositions are analyzed.

Antonymous and synonymous paradigms denoting contrasting feelings, emotional state of an individual, psychical processes, emotions are typical for Maksym Rylskyi's poetic language. In the studied poetic texts metaphors, in which the components of emotive oppositions connected with traditional for poetic vocabulary lexemes soul and heart, reflect the internal world of lyric character, his / her mood, anxieties and feelings. It has been shown a syntactic mechanism of poetic image's complication while changing

semantically contrasted lexemes. Stylistically expressive oppositions, one of components of which is included to the structure of attributive of word-combination have been found in the texts.

Oxymoron syntagms used for the reflection of character's various feelings and inquietude represent original perception of the world and comprehension of surrounding reality, characteristics of artistic thinking. Aphoristical phrases involving semantically contrasted lexemes, which show complication and contradiction of objective reality, have been studied.

The analysis confirmed that oppositions and oxymorons in Maksym Rylskyi's poetic works is a way of representation of opposed objects and phenomena of the world, polar emotions and feelings of a lyric character.

Key words: antonymous and synonymous paradigm, antonymous pair, opposition, oxymoron syntagm, paronymic attraction, personified image, poetic metaphor, poetic language, polar estimation.

Мовотворчість Максима Рильського досліджували С. Єрмоленко [1, с. 175–181], Т. Лисиченко [2, с. 131–136], А. Супрун [4], В. Філініук [5, с. 90–94], Н. Цівун [6] та ін. Мета пропонованої статті – проаналізувати лексичні опозиції як одну з форм художнього відображення навколишнього світу в ідіолекті митця.

Матеріалом дослідження є опозиційні пари, зафіксовані в поетичних творах Максима Рильського [3 – далі зазначаємо лише том і сторінку].

Широке використання антонімічних лексем як вербалізованого вияву полярної сутності предметів і явищ навколишнього світу свідчить про антитетичність світобачення та світосприймання автора, його намагання проникнути в глибини людської психіки. У поетичних творах простежуємо кількаступеневі опозиції, які дають змогу в часткових протиставленнях передати цілісний контрастний образ: «*Тигр Клемансо!*» – *Тоді він був не тигром, / А радше лисом: помирить хотів / Монмартр з Версалем – полум'я і кригу, / Чесноту й зраду, жертви і катів* (т. 1, с. 336); *В сніги, у сиву сніжну невідомість, / Мережані, оздобні линуть сани, / І в них, як*

сонце, блиснув із-під вій / Лукавий чи журуливий – хто вгадає? / Гарячий чи холодний – хто збагне? / Останній, може, може, перший усміх (т. 1, с. 101).

«Поезія Максима Рильського, наголошує С. Єрмоленко, дає змогу нам відчутти на дотик реальність пережитого поетом простору й часу» [1, с. 181]. Так, у віршованих творах воєнного періоду продуктивні опозиції *за – проти, війна – мир, день – ніч* (для протиставлення прогресивного і реакційного періодів у житті суспільства, протиставлення миру і війни): *Усі за мир, усі проти війни, / Усі такі гуманні – / Ну, хоч до рани пригорни!* (т. 1, с. 352); *За мир у світі всьому – / Це значить: проти тих, / Хто в горі вселюдському / Прибутків жде нових. / За мир у світі всьому – / Це за братерство клич, / За те, щоб дню ясному / Навік збороти ніч* (т. 1, с. 256); *Крізь ніч, крізь прах той день настане, / Здобута кровію пора, / Коли воскресне, наш Богдане, / Народ обаполи Дніпра* (т. 1, с. 192).

Окрім того, засвідчуємо актуалізацію антонімічних пар *живий – мертвий, жити – умирати, життя – смерть: Це мертво місце – пам'ятник живий / Живим героям і героям мертвим, / Хоробрості безсмертний монумент!* (т. 2, с. 288); *Хай палає кров'ю, не плакатом, / Наша віра в переможну мить! / Слава славна льотчикам крилатим / У піхоті, що вмира, щоб жити!* (т. 1, с. 201); *Були з дитинства їй [дитині] відомі / Холодні полиски рушниць, / І рота зціпленого міць, / І очі ворога уперті, / І цвіт життя, і сила смерті* (т. 2, с. 146).

Типові для ідіолекту митця метафоричні конструкції, ґрунтовані на персоніфікації членів антонімічної пари *життя – смерть*, у яких підкреслено антагоністичний характер цих образів: *І в бурях зоряних стихій / іде життя і смерті бій* (т. 1, с. 164); *Поєдинок невловимий / Поміж смертю і життям* (т. 1, с. 56).

У поетичному словнику М. Рильського продуктивною є темпоральна опозиція *день – ніч*, яка в досліджуваних текстах має переважно позитивний зміст і викликає асоціації зі світлом, теплом, радістю, спокоєм, щастям. У такому разі художніми означеннями до лексеми *день* є прикметники: *легкошумний, погожий* та ін., до лексеми *ніч*: *глибока, серпнева, ясна* тощо.

Напр.: *Настала ніч по легкошумнім дні. / Здалека лине крик перепелиний, / Тонкий туман виповнює долини, / Знайомі звуки робляться чужі* (т. 2, с. 110); *Ласкаво пахли прибережні луки, / І півень десь погожий день віщав. / Та як до ранку ніч дійшла серпнева* (т. 1, с. 184).

Відзначаємо також поетичні уривки, у яких контрастиви *день* – *ніч* репрезентують негативну оцінність, сформовану семантикою прикметників-означень до складників названої опозиції (*чорний день, зрадна ніч* та ін.). У такому вживанні антонімічна пара *день* – *ніч* не тільки номінує частини доби, а й передає тяжкий душевний стан ліричного героя (сум, переживання, тривога, страждання): *Марина, переживши ту пригоду, / Де ніч ясна змінилась чорним днем, / Де милий з окровавленим лицем / Упав між придорожню муравину, / На іншу обернулася Марину* (т. 2, с. 97); *І враз мелькає шарф жіночий / Серед розспіваних вишень... / О noche зрадна! Буде ж день!* (т. 2, с. 165).

Серед поетичних образів, сформованих навколо протиставлення *день* – *ніч*, виразною індивідуальністю позначені також номінативні й генітивні словосполучення: *весняно-голубий день, оксамит ночі, клаптик ночі* тощо. Названі метафоричні конструкції, ґрунтуючись на переосмисленні явищ, сприяють збагаченню поетичної мови образними засобами: *Чи знаєш ти, о краю мій, / Що тьма твоєї ночі / У день весняно-голубий / Мені кривавить очі?* (т. 1, с. 202); *Пригріє сонце, заблещить вода. / День випливе із оксамиту ночі* (т. 2, с. 7).

Відзначаємо характерні для поетичного дискурсу словосполучення з антонімами *день* – *ніч*, які формують персоніфіковані образи. Вони виявляють зв'язки між індивідуумом, його внутрішнім станом і природою. Стилістичний ефект виникає переважно від поєднання дієслів – назв персоніфікованих дій із семантично протиставленими номінаціями-символами *день* – *ніч*: *Сміється день, та сміх його зловісний, / Співає ніч, але страшний той спів* (т. 2, с. 102); *І клониться ночі у ноги / Недуга поблідлого дня...* (т. 2, с. 267); *День, мов крапля у криницю, / у глибоку ніч упав...* (т. 1, с. 155).

Фіксуємо й опозицію *ранок – вечір*, протиставлювані субстантиви якої репрезентують позитивну конотацію, підсилену епітетами: *Шитшини куц у мене під вікном / Цвіте блідо-рожевим, скромним цвітом / І переносить в молодість мене, / На польові дороги перехресні, / У ранки срібні, вечори янтарні* (т. 1, с. 407).

Полярну оцінність компонентів простежуємо в антонімічних парах *світлий – темний* (*світлий* – радісний, щасливий, спокійний, який має високі моральні якості, а *темний* – безрадісний, сумний, який приносить лихо, недобрий, відсталий), *рай – пекло* (*рай* символізує красиву, благодатну місцевість, а *пекло* – дуже небезпечне місце) та ін.: *Ти стоїш передо мною / В темних образах і світлих, / Україно, Україно, / Молодая у віках* (т. 1, с. 205); *Кому повім печаль мою / У цьому пишному краю, / У цьому пеклі і раю, / У цій шаленій суеті* (т. 1, с. 353).

Продуктивні в досліджуваних поетичних творах і номінації протиставлюваних пір року. Емотивні ознаки «сум», «смуток», які входять у змістову структуру образу *осені*, підсилені відповідною семантикою супровідних лексем. Такі словосполучення в поетичній мові не тільки називають пору року, а й передають емоційний стан ліричного героя: *Прозора осене! Вертаєш / Ти недопиті весни нам, / Мене ти смутком огортаєш, / Що я за радість не віддам* (т. 1, с. 301); *Я бачу очі сині, як весна, / І від сумної осені сумніші, / Скорботою пронизані до дна, / Слізьми пропалені в північній тиші* (т. 1, с. 400).

Засобом створення певного настрою чи розкриття психологічних нюансів є також риторичні звертання, ґрунтовані на протиставленні пір року: *Осене і весно! Зимо і літо! / Світе! Земле! Ляпавице й громе! / Всіх би вас в одному звуці злити / І тебе, кохання ніжна втому!* (т. 1, с. 114).

Характерні для мовотворчості М. Рильського антонімічно-синонімічні парадигми на означення контрастних почуттів, душевного стану індивідуума, психічних процесів, емоцій (*любити, кохати – ненавидіти; радість, радощі – біль, горе, жаль, журба, мука, печаль, смуток, страждання, сум, туга;*

сміх – плач, сльози; *щастя* – біда, біль, горе, журба, мука, страждання, туга тощо): *Ми мріяли, що у сім'ї і в школі / Твердиня мови, світла і струнка, / Колись устане – книга словника, / Живі народні **радощі** і **болі*** (т. 1, с. 235); *Молодість мою гарячу / Знов перед собою бачу, / Юні **сльози**, юний **сміх**, / Що не знати більше їх* (т. 1, с. 259); *Народне **щастя** і народне **горе** / Я намагався в слово перелить, / Ішов з народом через доли й гори* (т. 2, с. 190).

Типову для поетичного дискурсу лексему *сльози* (символ горя, страждання, нещастя), яка конотує негативну маркованість, поет використовує й для вираження позитивної реакції людини на радість, щастя: *Невже то **сльози** на її очах? / То **сльози радості** – хто тебе скаже? / То **сльози смутку** – хто тебе розгада?* (т. 1, с. 101).

Увизразне полярну семантику конститuentів емотивних опозицій стилістичний прийом паронімічної атракції: *Ми й там, між горами чужими, / В обіймах голубої мли / **Боліли болями** твоїми, / Твоєю **радістю** жили* (т. 1, с. 320).

Простежуємо поетичні контексти, у яких семантично протиставлювані лексеми *радість* – *горе, печаль, страждання* тощо поєднані з дієсловами, які відносяться до обох членів антонімічних пар. Це пов'язане з намаганням автора підкреслити, що на життєвому шляху людину супроводжує не тільки радість, а й горе, сум: *Вічна клятва: в **радісті** і в **горі** / Йти нам опліч* (т. 1, с. 203); *Нам сяє в **радісті** й **печалі** / Ясний Шевченків заповіт* (т. 1, с. 56); *Там першу **радість** і **страждання** чорне / Довірливо навчаєся я приймать* (т. 1, с. 219).

Поетична метафора, ґрунтована на протиставлюваних емотивах, до складу якої входить символ *осінь*, крім номінації пори року, репрезентує емоції персонажа: *Летять високо журавлі над ними [дівчатами] / І співами вторують їм своїми, / Мов рідна й птицям та рясна верба / І осені прецедрої **журба**, / Що у безмежну **радість** виростає* (т. 1, с. 306).

У досліджуваних текстах фіксуємо метафори, у яких компоненти емотивних опозицій, поєднані з традиційними для поетичного словника лексемами *душа* й *серце*, передають внутрішній світ ліричного героя, його настроїв, переживання,

почуття: *Здавалось, / Що там [в очах] моя відбилася душа, / спокійна і тривожна водночасно* (т. 1, с. 299); *Сміється й плаче серце у Марини: / Сьогодні ж бо – умерти чи втекти!* (т. 2, с. 80); *Як ти [волошка] хвилюєш, засушена в книзі, / Очі, смертельній не віддані кризі, / Як ти, поставлена в світлий кришталю, / Будеш у серці і радість і жалю!* (т. 1, с. 292).

Своєрідність світосприймання й осмислення навколишньої дійсності, особливості художнього мислення простежуємо в поєднанні несумісних образів в одне змістове ціле. Оксиморонні синтагми вжиті для відображення різноманітних почуттів і душевних переживань ліричного героя: *Коли копають картоплю, ключ угорі журавлиний / Рідною мовою кличе у невідомі краї; / Смутком тоді щасливим повниться серце людини, / Вітер, як старості повів, навкруг обвіває її* (т. 1, с. 300); *Чи у компанії корчемній, / Голоти радості сумній, / Підвівши вгору очі темні, / Кобзар підносив голос свій* (т. 1, с. 282).

Поєднання атрибутів із семантично контрастними словами використані для створення оригінальних, суперечливих у своїй основі образів: *Ось вона – весна остання, / Мед гіркий зачарування, / Труєне вино* (т. 1, с. 216); *І чую світ з роботою і плачем, / З його життям, і в холоді гарячим, / І проростає крізь сніги трава* (т. 1, с. 282).

Нероздільність людини й природи підкреслена метафоризацією опозицій, складники яких у прямому вживанні репрезентують полярні значення «поява над обрієм небесного світила та спуск його за обрій», з метою позначення початку й кінця людського життя. Образ «захід життя», наведений Аристотелем як приклад метафори, пов'язаний із давнім уявленням про смерть як про захід сонця (місяця, згасання зорі). Пор.: *Вони [пісні] в тобі, вони в мені, / В житті – до заходу від сходу, / Народу рідного пісні, / Пісні великого народу* (т. 1, с. 389).

У віршованих текстах, окрім загальнономовних антонімів, фіксуємо контекстуальні: *Чимало я стрічав / Людей старих, підстарих, ба й зелених, / Що по трудах, бувало, цілоденних / Десь на ставу, на плесі, в комишах, / Як тая чапля, обережний*

птах, / Чатують над премудрими вудками (т. 2, с. 86); Але одного вечора затих / Старий Семен; страшним мечем розлуки / Хтось нитку приятельства пересік: / З землі **прийшов** Семен – і в землю **зник** (т. 2, с. 18); Ніяк не можу про турбіни, / Труби та паси – хоч убий! / Я знаю: світ колишній **гине**, / **І розвітає** світ новий (т. 2, с. 32).

У трансформації семантично контрастних лексем простежуємо синтаксичний механізм ускладнення поетичного образу. Стилістично виразні опозиції, один із компонентів яких входить до структури означального словосполучення: *Але вона [Марина] не бачить і не чує, / Замислилась. В ній виринула знов / **Ненавість, глибша за палку любов*** (т. 2, с. 134); *І гірке, що мене отруїло, / Буде радістю внукам моїм, / Бо у слові озветься стокрило / **Тишина, перетворена в грім*** (т. 1, с. 218).

Поетичні твори М. Рильського урізноманітнені афористичними висловами. «Авторські афоризми, зазначає С. Єрмоленко, вибудовуються на семантичних зв'язках загальноновживаної щоденної мови, які в поезії підлягають законам розщеплення, уподібнення, протиставлення, тобто актуалізують, підкреслюють слово або слова» [1, с. 180]. Приміром: *Людські пісні, найглибша **мука**, / Найвища **радість** на землі!* (т. 1, с. 388); *І знай, що кожен рух, і кожен звук, і крик / **Вмирають кожну мить, але живуть повік!*** (т. 2, с. 209); *Моя Батьківщина не знає – «**назад**»! / **Вперед** її кроки* (т. 1, с. 120).

Отже, опозиції в поетичних творах М. Рильського використані для створення полярних образів та картин навколишнього світу, підкреслення взаємозв'язку людини й природи, увиразнення контрастного психічного стану ліричного героя.

Перспективи подальших досліджень убачаємо у вивченні лексичних опозицій на матеріалі поетичних текстів інших авторів.

Бібліографічні посилання

1. Єрмоленко С. Я. Нариси з української словесності (стилістика та культура мови). Київ : Довіра, 1999. С. 175–181.
2. Лисиченко Т. Ю. Текстотворча функція метафори в поезії Максима Рильського. *Лінгвістика* : зб. наук. праць. Луганськ :

- ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2010. № 3 (21). Ч. 2. С. 131–136.
3. Рильський М. Твори : у 2 томах. Київ : Дніпро, 1975. Т. 1. 430 с. Т. 2. 364 с.
  4. Супрун А. П. Семантико-стилістичні особливості фразеологічних одиниць (на матеріалі поетичних творів М. Рильського) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Київ, 1999. 19 с.
  5. Філінюк В. Метафорична персоніфікація у творчості Максима Рильського: лінгвопоетичний аспект. *Філологічний дискурс*, 2015. Вип. 1. С. 90–94.
  6. Цівун Н. М. Синтаксична інтенція, семантична єдність, стилістичні функції періоду у творчості Максима Рильського : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Київ, 2010. 24 с.

УДК 81-13373.612.2342.621

К. Д. Глуховцева
Україна, Старобільськ

МЕТАФОРА Й АНАЛОГІЯ В НАУКОВО-ПОПУЛЯРНОМУ ДИСКУРСІ ЛІНГВІСТИЧНОЇ ТЕМАТИКИ

У статті проаналізовано випадки використання в науково-популярному дискурсі лінгвістичної тематики метафори й аналогії для пояснення природи лінгвістичних понять, зокрема, з'ясування сутності мови як складного феномену, природи її одиниць. Автор доводить, що створення словесно-образної наочності при розкритті суті мови, підкресленні її значення в житті народу в науково-популярних статтях передових культурних діячів і науковців засноване на використанні метафори, метонімії, синекдохи. Нерідко метафора ґрунтована на аналогії чи має її ознаки. Усе це сприяє адаптації складного для сприйняття лінгвістичного матеріалу, створенню яскравих і зрозумілих образів для читачів.